

ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΗ ΓΡΑΦΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Λογοτεχνικά δοκίμια

Σειρά: Μικρή βιβλιοθήκη της γραφής

Τζέιμς Τζόυς, *Επικίνδυνη γραφή: Σκέψεις για τη ζωή, την τέχνη, τη λογοτεχνία*

James Joyce, *Scrivere pericolosamente: Riflessioni su vita, arte, letteratura*

Ανθολόγηση - επιμέλεια: Φεντερίκο Σαμπατίνι

Μετάφραση: Άννα Παπασταύρου

Επιμέλεια - διορθώσεις: Ελένη Μαρτζούκου

Φωτογραφία εξωφύλλου: Πορτρέτο του Τζέιμς Τζόυς το 1922
(©Shutterstock images)

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Copyright© για την ελληνική γλώσσα Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ
(Εκδόσεις Πατάκη), 2019

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Μάιος 2020

KET Γ388 ΚΕΠ 262/20

ISBN 978-960-16-8513-7

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15,
ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΤΖΕΗΜΣ ΤΖΟΥΪΣ

ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΗ
ΓΡΑΦΗ

ΑΝΘΟΛΟΓΗΣΗ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ **ΦΕΝΤΕΡΙΚΟ ΣΑΜΠΑΤΙΝΙ**

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ **ANNA ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ του Φεντερίκο Σαμπατίνι	9
--	---

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΕΧΝΗΣ

1. Τι είναι τέχνη;	59
2. Αισθητική και «φανέρωση»	75
3. Η διαδικασία της γραφής ή Γραφή «σε εξέλιξη»	85
4. Στιλ γραφής	107
5. Φαντασία και έμπνευση	133
6. Γλώσσα/Γλώσσες	143
7. Εκδότες και κριτικοί	155

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ-ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

1. Πορτρέτο του καλλιτέχνη-συγγραφέα κατά τον Τζόυς	169
2. Αυτοπορτρέτο του καλλιτέχνη Τζόυς	191
3. Πορτρέτο του κριτικού Τζόυς	213

Σημείωση για τη μετάφραση

Η μεταφράστρια έχει αποδώσει τα κείμενα του Τζέημς Τζόυς, τα οποία έχει σταχυολογήσει ο Φεντερίκο Σαμπατίνι, απευθείας από τα αγγλικά πρωτότυπα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

του Φεντερίκο Σαμπατίνι

Όπως μας θύμισε τελευταία ο κριτικός Ντέρεκ Άττριτζ, ο Ρίτσαρντ Έλλμαν άρχιζε τη μνημειώδη βιογραφία του Τζέημς Τζόυς δηλώνοντας ότι «οφείλουμε ακόμα να μάθουμε πώς να είμαστε σύγχρονοι του Τζόυς».* Η βιογραφία δημοσιεύτηκε δεκαοκτώ χρόνια μετά τον θάνατο του Τζόυς, όταν η γραφή του, ειδικά στην *Αγρύπνια των Φίννεγκαν*, αντηχούσε σε όλους τους χώρους της λογοτεχνικής κριτικής και πάρα πολλοί κριτικοί καταπιάνονταν να ερμηνεύσουν ένα έργο του οποίου

---

* Derek Attridge, «Introduction» στο *Joyce in Progress. Proceedings of the James Joyce Graduate Conference in Rome*, επιμ. Franca Ruggieri, John McCourt & Enrico Terrinoni, Cambridge Scholars Press, Νιούκασλ 2009, σελ. xxvii.

οι στυλιστικοί και αφηγηματικοί πειραματισμοί δεν είχαν προηγούμενο. Έχει σημασία να πούμε ότι στη δεύτερη έκδοση της βιογραφίας (που κυκλοφόρησε το 1982, άρα σαράντα ένα χρόνια μετά τον θάνατο του Τζόυς), ο Έλλμαν επανέλαβε τον ίδιο ισχυρισμό, θέλοντας έτσι να υποδηλώσει πόσο ζωντανά ήταν ακόμα εκείνη την εποχή τα διδάγματα του Τζόυς και πόση επιρροή ασκούσαν. Ακόμα και σήμερα, πολλές δεκαετίες αργότερα, όπως υποστηρίζει ο Άττριτζ, «ο Τζόυς εξακολουθεί να μας φαίνεται ένας σύγχρονος τον οποίο δεν έχουμε ακόμα πλήρως αφομοιώσει». * Αυτό οφείλεται όχι μόνο στην ερμηνευτική πρόκληση ενός βιβλίου όπως η *Αγρύπνια των Φίννεγκαν* (του οποίου τα νοήματα εξακολουθούν να απαιτούν νέες ερμηνείες και ποικίλες μεθόδους διερεύνησης), αλλά και στο γενικό μάθημα συγγραφής που μας παρείχε ο Τζόυς ήδη από τα πρώτα, φαινομενικά πιο «παραδοσιακά» έργα του. Πράγματι, ο Τζόυς κατόρθωσε να συλλάβει ένα είδος λογοτεχνίας που επαναφέρει στη συζήτηση, από φιλοσοφική και καλλιτεχνική

---

* Ο.π.

άποψη, τις έννοιες της συνείδησης και της κατάστασης του ανθρώπου, χάρη στην «αναδημιουργία» συμπαντικών συναισθημάτων, έξω από συγκεκριμένους χρόνους και χώρους, ένα είδος γραφής που, παρότι είναι βαθιά ποτισμένο από ιστορία, ταυτόχρονα αποδεικνύεται απαλλαγμένο από οποιοδήποτε πλαίσιο ή περιβάλλον. Το έργο του Τζόους, υποδειγματικό ακόμα και σήμερα, βυθίζει τις ρίζες του στο βάθος της ανθρώπινης εμπειρίας και την ίδια στιγμή αποχωρίζεται από αυτήν, υπηρετώντας την πρόθεση όχι να απεικονίσει ή να περιγράψει, αλλά να «αναδημιουργήσει ζωή από τη ζωή», μέσα από μια αποκομμένη αφηγηματική φωνή ή μέσα από τη χρήση πολλαπλών πολυφωνικών παρεμβάσεων που ανήκουν σε μία, ενιαία συνείδηση.

Ξεκινώντας από αυτή την οπτική, είναι δυνατό να αναγνωρίσουμε στον Τζόους έναν σύγχρονο συγγραφέα, συλλαμβάνοντας στο έργο του περιεχόμενα και στιλ τα οποία καθρεφτίζουν και ερμηνεύουν τη ζωή μας σήμερα, και τα οποία επιπλέον μας κάνουν να συνειδητοποιούμε τη θεμελιώδη σημασία της γλώσσας και την ανάγκη να τη χρη-

σιμοποιούμε με απόλυτη ακρίβεια. Πράγματι, ο Τζόους εξέταξε τη γλώσσα αναλύοντάς τη σε όλα τα απειροελάχιστα σωματίδιά της, στα οποία περιλάμβανε και τις πιο μικρές ηχητικές μονάδες ή τις ετυμολογικές συσχετίσεις και ρίζες. Αυτά τα χαρακτηριστικά του στιλ (ή των στιλ) του Τζόους προκάλεσαν τη ζωηρή αντίδραση των κριτικών και μια αδιάκοπη ζύμωση ερμηνειών,* η οποία εξακολουθεί να πιστοποιείται σε πολυάριθμους τόμους κριτικής που δημοσιεύονται κάθε χρόνο και σε ποικίλα συνέδρια και συμπόσια τα οποία οργανώνουν τακτικά οι διάφορες τζοϋσιανές ενώσεις και ιδρύματα σε πολλές χώρες και που προκαλούν αντιδράσεις σε ένα διαρκώς αυξανόμενο και όλο και πιο ενθουσιώδες κοινό.

Το αποτύπωμα του Τζόους απαντάται επίσης σε πολλούς συγγραφείς που ακολούθησαν, οι οποίοι, με διαφορετικούς τρόπους, απέτισαν φόρο τιμής

---

* Ο Τζόους προείδε όλα αυτά όταν έκανε τη διάσημη και ειρωνική δήλωσή του: «Έχω βάλει τόσο πολλά αινίγματα και σπαζοκεφαλίες, που θα κρατήσω επί αιώνες τους καθηγητές απασχολημένους να διαφωνούν για το τι ήθελα να πω· κι αυτός είναι ο μοναδικός τρόπος να εξασφαλίσει κανείς την αθανασία του».

στον Ιρλανδό συγγραφέα ή αναγνώρισαν την επίδρασή του τόσο ως προς το στιλ όσο και ως προς τα θέματα που πραγματεύεται. Ανάμεσα σε αυτά, ένα παράδειγμα τόσο ασυνήθιστο όσο και χαρακτηριστικό είναι του συγγραφέα επιστημονικής φαντασίας Φίλιπ Κ. Ντικ. Σε μια συνέντευξή του το 1969 ζητήθηκε από τον Ντικ να δώσει συμβουλές σε νέους συγγραφείς επιστημονικής φαντασίας πώς να πλάθουν τους ήρωές τους και πώς να γράφουν ρεαλιστικούς και πετυχημένους διαλόγους. Η απάντησή του ήταν απλή και ταυτόχρονα περιεκτική: Ένας νέος συγγραφέας, κατά τον Ντικ, «πρέπει να διαβάζει» τους δασκάλους του παρελθόντος, πρέπει να τροφοδοτεί το ταλέντο του με τις λέξεις και με το παράδειγμα εκείνων που δημιούργησαν τη «γνήσια» λογοτεχνία και που αποκάλυψαν (και διεύρυναν) τις δυνατότητες και τη δυναμική του γραπτού λόγου. Αφού πρώτα ανέφερε διάφορους συγγραφείς, ο Ντικ ολοκλήρωσε την απάντησή του δηλώνοντας με έμφαση ότι ένας νεαρός συγγραφέας οφείλει «να μελετήσει σε βάθος όλο τον Τζέιμς Τζόυς, από τα πρώτα του σύντομα διηγήματα μέχρι την *Αγρύπνια των Φίν-*

νεγκαν».* Μια τέτοια δήλωση έχει ασφαλώς μια ιδιαιτερότητα αν σκεφτούμε ότι εκ πρώτης όψεως ο συγγραφέας δε δείχνει να έχει πολλά κοινά με τον Τζόους. Ταυτόχρονα το γεγονός ότι για τον Ντικ ο Τζόους είναι σημείο αναφοράς και υποδειγματικός δάσκαλος είναι αναμφίβολα αποκαλυπτικό. Πράγματι, διαβάζοντας τα αυτοβιογραφικά γραπτά του Ντικ, μπορούμε όχι μόνο να παρατηρήσουμε πολλές ευθείες αναφορές στον Τζόους, αλλά και να διαπιστώσουμε, και μάλιστα με εντυπωσιακό τρόπο, πώς οι δύο συγγραφείς, αν και τόσο διαφορετικοί, έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά στην αισθητική τους και τείνουν αμφότεροι να αναδημιουργούν με την ίδια ένταση και αληθοφάνεια την πραγματικότητα (τόσο την πραγματικότητα των γεγονότων όσο και την πραγματικότητα της φαντασίας). Υπό αυτή την οπτική, το παράδειγμα του Φίλιπ Κ. Ντικ αποτελεί μια εύστοχη εισαγωγή στο παρόν βιβλίο, που συγκεντρώνει τις απόψεις του Τζόους για τη συγγραφή (οι οποίες προκύπτουν

---

* Philip K. Dick, *Vita breve e felice di uno scrittore di fantascienza* [πρωτότυπος τίτλος: *The Shifting Realities of Philip K. Dick*], Feltrinelli, Μιλάνο 2001, σελ. 74.

ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΗ ΓΡΑΦΗ

από τα έργα του, από τα δοκίμια και τις επιστολές), αφήνοντας να αναδυθεί από όλα αυτά η αναμφισβήτητη επικαιρότητά τους.